

Hvalveiðar baska við Ísland Fornleifarannsókn á Strákatanga í Hveravík, Kaldrananeshreppi

Ragnar Edvardsson og Magnús Rafnsson

Nóvember 2005
NV nr. 15-05

Efnisyfirlit

1. Inngangur	3
2. Markmið og aðferðarfræði	3
3. Heimildir um hvalveiðar útlendinga við Ísland á 17. öld	4
4. Fornleifauppgröftur	11
5. Fundir	13
6. Niðurstöður	14
7. Skrár	17
8. Kort og teikningar	20
9. Heimildaskrá	25

1. Inngangur

Haustið 2005 hófst forkönnun á meintum minjum eftir baskneska hvalveiðimenn á Strákatanga í Kaldrananeshreppi. Mannvirkin standa á litlum tanga í Hveravík, í mynni Steingrímsfjarðar og eru í landi bæjarins Kleifa á Selströnd. Minjarnar samanstanda af fjórum rústum og eru þrjár þeirra í einum hóp en sú fjórða stendur nokkuð sunnar.

Rannsóknin var styrkt af Fornleifasjóði og er verkefnið samvinnuverkefni Náttúrustofu Vestfjarða og Strandagaldurs ses sem miðar að því að rannsaka á þverfaglegan hátt efnislegar leifar eftir erlenda hvalveiðimenn á Íslandi. Í Kaldrananeshreppum og Árneshreppum er talsvert um örnefni sem tengjast frönskum, spönskum og baskneskum hvalveiðimönnum en slíkar minjar hafa aldrei áður verið rannsakaðar með fornleifafræðilegum aðferðum.

Lítið er vitað um þessa erlendu hvalveiðimenn, samskipti þeirra við Íslendinga og þá sérstaklega um búsetu þeirra í landi. Hingað til virðast flestir fræðimenn hafa gengið út frá því að hvalveiðimennirnir hafi ekki haft aðstöðu í landi heldur hafi alla tíð verkað hval um borð í skipum sínum. Sömuleiðis virðast fræðimenn hafa einnig gengið að því vísu að samskipti erlendra hvalveiðimanna og Íslendinga hafi verið lítil sem engin og að þessir erlendu menn hafi haft lítil sem engin áhrif á íslenskt samfélag.

Í þessari skýrslu birtast niðurstöður forkönnunar sem gerð var á tímabilinu frá lokum september- og fram í byrjun októbermánaðar 2005. Fyrst er fjallað um markmið og aðferðarfræði rannsóknarinnar, síðan kemur umfjöllun um erlenda hvalveiðimenn á 17. öld, eins og hún kemur fram í rituðum heimildum. Loks er fjallað um fornleifarannsóknina sjálfa og helstu niðurstöður hennar.

Skýrsluhöfundar vilja þakka þeim mörgu sem sýndu rannsókninni áhuga. Sérstakar þakkir fær Kaldrananeshreppur sem hefur í mörg ár stutt við fornleifarannsóknir á Ströndum. Einnig fá þeir fjölmörgu einstaklingar þakkir, bæði í Bjarnafirði og annars staðar, sem aðstoðuðu á ýmsan hátt við rannsóknina haustið 2005.

2. Markmið og aðferðarfræði

Markmið rannsóknarinnar 2005 var að gera forkönnun á minjum á Strákatanga í Kaldrananeshreppi. Helstu markmið rannsóknarinnar var að kanna eðli minjanna, aldur þeirra og lengd búsetu. Einnig var markmið að kanna ástand minjanna með frekari rannsókn í framtíðinni í huga.

Fornleifaskráning hefur þegar farið fram í Kaldrananeshreppi (Ragnar Edvardsson, 1999, 2000, 2001) og voru minjarnar á Strákatanga skráðar á vettvangi árið 1999. Rannsóknin 2005 var tvískipt og í fyrri hluta hennar voru minjarnar á tanganum mældar upp af nákvæmni og teiknaðar, síðan var gengið um í nágrenni við minjarnar í þeim tilgangi að kanna hvort fleiri minjar kæmu í ljós sem hægt væri að tengja við þær sem þegar höfðu verið skráðar á tímabilinu 1999 - 2001. Í seinni hluta rannsóknarinnar voru tvö mannvirki valin og sitt hvor könnunarskurðurinn grafinn í þær. Skurðirnir voru báðir 2 * 4 metrar að stærð og var þeim valin staður þar sem talið var að sem mestar upplýsingar kæmu í ljós.

Við rannsóknina var beitt *single context* uppgraftrartækni, þ.e. hver fornleifafræðileg eining var teiknuð, mæld, ljósmynduð og síðan grafin í burtu. Hugmyndafræðin bak við *single context* uppgraftrartækni byggir á því að hvert mannvistarlag er fjarlægð í öfugri tímaröð. Með

Því er saga uppgraftarsvæðisins skráð af nákvæmni þar til að svæðið er komið á þann tímapunkt er mannvist hófst. Með þessu fæst nákvæmt yfirlit af svæðinu og þær breytingar sem hafa átt sér stað á uppgraftarsvæðinu í gegnum tíðina. Ákveðið var að sigta hluta af öllum mannvistarlögum með 5mm sigti í þeim tilgangi að sjá hvort að einhver dýrabein og annað smágernt væri í mannvistarlögum.

Þar sem að hér var um forkönnun að ræða og eingöngu lítill hluti rústanna kannaður var nokkur hætta á að erfitt væri að hafa yfirsýn yfir mannvistarlög (fornleifafræðilegar einingar) sérstaklega ef mannvistarlögum fjölgaði og um mörg búsetutímabil væri að ræða. Því var ákveðið að grafa mannvistarlög í burtu eingöngu ef samhengi þeirra innbyrðis og við mannvirkið væri augljóst.

3. Heimildir um hvalveiðar útlendinga við Ísland á 17. öld

Magnús Rafnsson

1

Íslenskar heimildir greina frá því að hvalveiðar hafi verið stundaðar við Ísland frá útlendum skipum frá fyrstu árum 17. aldar og fram á þá 18. Einkum voru þessar veiðar stundaðar við Vestfirði og í fyrstu virðist eingöngu um spænska Baska að ræða. Langþekktasti atburðurinn varðandi þessar veiðar eru Spánverjavígin 1615. Þá um haustið fórust þrjú skip í áhlaupsveðri á Reykjarfirði í Strandasýslu. Skipverjar, sem voru um 80, komust flestir af og tóku þann kost að róa vestur fyrir Horn á smábátum sínum í leit að haffærum farkosti. Í Jökulfjörðum tóku þeir herfangi bát og skiptu síðan liði, væntanlega til að eiga auðveldara með að fæða sig þar eð ekki var þess að vænta að hinn nýi farkostur gæti fleytt þeim yfir hafði. Á ýmsu hafði gengið í samskiptum Íslendinga og hvalfangara, oft vegna viðskipta, og svo virðist sem Ari sýslumaður í Ögri hafi notfært sért neikvæðu hliðarnar til að fá skipbrotsmenn dæmda réttdræpa á dómþingi í Súðavík. Á þessum árum voru sjórán algeng á Atlantshafi og engin ein þjóð frekar viðriðin þær en aðrar. Af því tilefni hafði borist samþykkt frá konungi um sumarið þar sem sagði að þeir sem með ránskap færu við landið “skulu réttilega teknir og skaðaðir”.¹

Allar líkur eru á að Ari hafi áður gefið út leyfi til hvalveiða við Vestfirði þar sem hann hafði ríkt sem smákóngur um langt skeið. Jón lærði Guðmundsson sem á þessum árum bjó í Stóru-Ávík segir að þau skip sem voru í Árneshreppi hafi öll haft leyfi og ber m.a. fyrir sig orð Ara.² Hann hafði hins vegar ekki vald til að gefa út slík leyfi. Í Súðavíkurdómi var lögð sekt við því að mæta ekki til herfararinnar og að auki voru þeir sem neituðu að fylgja sýslumanni gerðir fjárhagslega ábyrgir fyrir því tjóni sem skipbrotsmennirnir kynnu að valda.³ Sveit Ara í Ögri drap átján menn í Æðey og á Sandeyri á Snæfjallaströnd þar sem hópurinn var að gera að hval. Þrettán að auki voru drepnir í Dýrafirði eftir að þeir höfðu brotið upp dönsku verslunarhúsin á Þingeyri, en um 50 skipbrotsmenn héldu til í verslunarhúsum í Patreksfirði vetrarlangt og komust utan um vorið með því að ræna ensku fiskiskipi.⁴

¹ *Alþingisbækur Íslands*. Reykjavík 1912-90, V. bindi bls. 243.

² *Spánverjavígin 1615*, Jónas Kristjánsson gaf út, Kaupmannahöfn, 1950, bls. 8.

³ *Alþingisbækur Íslands*. V. bindi, bls 313.

⁴ Um Spánverjavígin sjá formála Jónasar Kristjánssonar í samnefndu riti bls. xxii-xxxvi; Helgi Þorláksson: *Saga Íslands VI*, Reykjavík 2003, bls 270-277; Ólafur Davíðsson: “Víg Spánverja á Vestfjörðum 1615 og “Spönsku vísur” eptir séra Ólaf á Söndum” *Timarit Bókmenntafélagsins* 16, 1895, sérstaklega bls. 95-128.

Hér verður ekki sérstaklega fjallað um dráp Spánverja en reynt að gera grein fyrir öðrum vísbendingum um hvalveiðar við Vestfirði á 17. öld, ekki síst því sem heimildir greina frá um seinni hluta aldarinnar og veru hvalfangara við Strandir.

2

Þrjár samtíma frásagnir eru til um dráp Spánverjanna auk stuttra annálagreina. Úr Patreksfirði eru til illa ortar og torskildar “Víkings rímur” og séra Ólafur Jónsson á Söndum í Dýrafirði samdi um atburðina “Spönsku vísur”, en bæði eru þessi verk fjandsamleg í garð skipbrotsmanna og ekki loku fyrir það skotið að kvæði séra Ólafs sé beinlínis ort að beiðni Ara í Ögri. Ara virðist hafa verið annnt um hvaða mynd varðveittist af Spánverjavígum því utanmáls í annál sonar síns, Vatnsfjarðarannál elsta, bætir hann við með eigin hendi “Hér vantar ofurmargt fleira.”⁵ Merkilegasta heimildin er hins vegar ritgerð Jóns lærða “Sönn frásaga af spanskra manna skipbrotum og slagi”.⁶ Raunar má segja að hún sé einstök í sinni röð og sennilega fyrsta heimild Íslandssögunnar þar sem tekinn er fyrir atburður á svipaðan hátt og nú tíðkast í blaðgreinum – að setja fram í ritgerðarformi frásögn af stórtíðindum strax eftir að atburðir gerast. Að hluta til er um frásögn sjónarvottar að ræða en Jón nefnir einnig að hann hafi upplýsingar frá sveitungum sínum um þau atriði sem hann varð ekki sjálfur vitni að.⁷

Enginn vafi er á að þeir sem fengu að kenna á drápstólum Vestfirðinga 1615 voru langflestir Baskar. Hins vegar verður að gæta þess að þegar íslenskar heimildir geta þjóðernis hvalfangara gera þau greinarmun á frönskum og spænskum skipum, en hvort sem skipin voru gerð út frá San Sebastian á Spáni eða Bayonne í Frakklandi voru áhafnir þeirra baskneskar. Flest bendir til þess að Baskar hafi fyrstir manna stundað hvalveiðar með því að skutla hval úr smábátum og lengi vel voru þeir einir um hvalveiðar á Atlantshafi. Því er við hæfi að greina lítillega frá forsögunni áður en þeir leituðu á Íslandsmið.

Þegar líður að lokum miðalda voru Baskar beggja megin landamæra Spánar og Frakklands óumdeilanlega fremstu sjómenn Evrópu. Þeir léku stórt hlutverk í landafundum 15. aldar og hluti nafngreindra sjómanna um borð í skipum Columbusar voru Baskar. Því hefur jafnvel verið haldið fram að án Baskanna sé ólíklegt að sjóveldi Spánverja á 15. öld hafi orðið jafn mikið og raun bar vitni. Réði þar einkum að undir lok miðalda höfðu Baskar náð lengra í smíði haffærra skipa en þekkt hafði síðan víkingar voru mesta sjóveldi Evrópu. Í Baskahéruðum Spánar var að finna náttúruauðlindir sem ekki var að finna í sama mæli annars staðar á Spáni, eikarskóga og auðugar járnámur. Talið er að þeir hafi fyrstir tekið að skutla hvali úr smábátum í stað þess að nýta aðeins þann hval sem rak á fjörur, og á elleftu og tólfðu öld voru þeir farnir að veiða stórhveli í Biskayaflóa. Upphaflega var hvalur veiddur vegna kjötsins en þegar komið var fram undir lok miðalda var lýsi hins vegar orðið verðmætasta afurðin og á sextánda öld var það notað sem ljósmeti (og þótti taka öðru fram) en einnig í sápu, við sútun og fataiðnað.

Fljótlega eftir að John Cabot sigldi fyrstur Evrópubúa til Nýfundnaland 1497 voru Baskar farnir að veiða þar bæði hval og þorsk. Frá því um 1530 og fram um aldamótin 1600 veiddu þeir gríðarlegt magn af sléttbak í Belle Isle sundinu á milli Nýfundnaland og Labrador. Lengi

⁵ *Annálar 1400-1800*, Reykjavík 1922-1988, III. bindi, bls. 55, nmgr.

⁶ Spönsku vísur eru prentaðar í grein Ólafs Davíðssonar “Víg Spánverja ...” en bæði “Víkings rímur” og “Sönn frásaga” í *Spánverjavígin 1615*.

⁷ *Spánverjavígin 1615* bls. 3;

hafði verið vitað um þessar veiðar, en um umfang þeirra ekki fyrr en Selma Huxley Barkham leiddi fornleifafræðinga að hvalveiðistöðvum þar sem nú heitir Red Bay í Labrador eftir að hafa rannsakað skjöl um hvalveiðar á 16. öld í skjaldasöfnum á Spáni. Á hálfum öðrum áratug fóru þar fram viðamiklar rannsóknir bæði á landi þar sem hvalur hafði verið unninn og í höfninni þar sem fundust leifar af þrem skipum og nokkrum bátum. Umfang iðnaðarins við Red Bay var mikið enda eftir miklu að slægjast. Áætlað hefur verið að 175 lítra áma af hvallýsi hafi selst fyrir um 5000 dollara á núvirði og afli eins skips gat verið um 250.000 lítrar af lýsi. Svo virðist sem hvalveiðarnar við Nýfundnaland hafi lagst af um 1600 og er einna helst talið að ofveiði sé um að kenna. Um 1610 urðu menn þess varir að mikill fjöldi hvala hélt til við Svalbarða og voru Baskar fengnir til að kenna Englendingum veiðarnar og í kjölfarið hófu bæði Hollendingar og Baskar frá San Sebastian að sækja norður. Þessi fundur hefur verið talin orsök þess að hvalskutlan hófst við Ísland, einkum eftir að Englendingar gerðu tilraun til að sitja einir að veiðunum við Svalbarða.⁸

3

Íslenskar heimildir greinir nokkuð á um hvenær útlendingar hófu hvalveiðar við Vestfirði. Í Skarðsárannál og Vatnsfjarðarannál elsta er sagt að hvalaskutlan hafi hafist við Vestfirði 1610 og fyrrnefndi annállinn segir að árið eftir hafi verið “mikil hvalaskutlan á Vestfjörðum”. Ballarárannáll segir hins vegar við árið 1608: “Komu Baskar fyrst fyrir norðan á þremur skipum, hvalamenn á Strandir, ræntu viðum og líka peningum, og voru strákfengnir.”⁹ Allir annálarnir munu færðir í letur áratugum eftir atburðina en líklega hefur höfundur Ballarárannáls, Dalamaðurinn Pétur Einarsson, haft sínar upplýsingar af Ströndum, því á fjórða áratug aldarinnar var hann umboðsmaður sýslumanns á svæðinu. Á hollensku Íslandskorti frá 1706 segir við myndskreytingu að Baskar hafi siglt á þessar slóðir árið 1613.¹⁰ Þessari tímasetningu ber saman við það sem Jón lærði segir í ævidrápu sinni “Fjölmóði” (sem reyndar er skrifuð löngu eftir atburðina) að árið 1613 hafi hvalveiðiskip hrakist undan hafis og komið að landi í Kaldbaksvík. Heimamenn hlupu á fjöll af hræðslu því “landsmenn höfðu / ekki hafskipum vanist”, en fyrir milligöngu sóknarprestins, séra Ólafs Halldórssonar á Stað í Steingrímsfirði komust á vinsamleg samskipti og prestur “vísaði þeim til veiðiskapar á Steingrímsfjörð”. Þetta sumar veiddu Baskar 17 hvali og árið eftir voru 26 skip send af stað þótt aðeins tíu næði til Íslands. Flest þeirra héldu til á Steingrímsfirði, að sögn Jóns, en einhverjir Frakkar voru við Eyjar á Böllum og fjögur skip í Reykjarfirði. Að sögn Jóns versnaði sambúðin eftir andlát séra Ólafs á Stað og kennir hann Ara sýslumanni um að hafa alið á úlfúð í garð hvalfangara og reynt að etja Frökkum gegn Spánverjunum.¹¹ Ekki nefnir Jón önnur hvalveiðiskip við Strandir 1615 en þau sem braut um haustið í Reykjarfirði. Hins vegar áttu tveir hvalfangaranna erindi í Steingrímsfjörð þá um sumarið og komu við á Eyjum og tóku þar “sauð einn eða sokka”. Þetta gerðu þeir í hefndarskyni fyrir illar móttökur um vorið þegar þeir hröktust frá skipi sínu og komu að landi á Eyjum þar sem vermenn gerðu sig líklega til að drepa þá.¹²

⁸ Hér er einkum stuðst við Trausti Einarsson : *Hvalveiðar við Ísland 1600-1939*, bls. 9-27; Tuck og Grenier: *Red Bay, Labrador, World Whaling Capital A.D. 1550-1600*, St. John's 1989, bls. 8-15.

⁹ *Annálar* I. bindi, bls. 198, 199, III. bindi, bls. 53, 191.

¹⁰ Kort þetta var prentað í Leyden 1706 og kennt við Pieter van der Aa. Það er aðgengilegt á www.kort.bok.hi.is.

¹¹ Jón lærði Guðmundsson: “Fjölmóður. Ævidrápa” 59.-79. erindi, *Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmennta* V. bindi, Reykjavík 1916, bls 39-42.

¹² “Sönn frásaga” bls. 7.

Jón lærði fullyrðir að Spánverjar hafi stundað hvalveiðar frá Ströndum í þrjú sumur, 1613, 1614 og 1615. Dráp skipbrotsmannanna hafa valdið nokkrum þáttaskilum og næsta ár áttu Íslendingar von á Böskum í hefndarhug. Ekki varð af því og engar heimildir nefna hvalfangara við Vestfirði næstu árin. Eflaust hafa örlög skipbrotsmannanna átt sinn þátt í því, en fleira kemur til. Baskar á Spáni höfðu misst hluta skipa sinna í hrakför Flotans mikla til Englands 1588 og næstu ár áttu Spánverjar í stöðugum stríðsátökum. Óstjórn á peningamálum Spánar með endurteknu gjaldeyrishruni varð síðan til þess að miðstöð útgerðarinnar fluttist yfir til franska hluta Baskalands. Þessar aðstæður allar urðu einnig til þess að hvalveiðimenn réðu sig gjarna til annara þjóða til að kenna þarlendum kúntina. Englendingar réðu t.d. til sín hóp Baska árið 1612¹³ og 1618 komu 24 Baskar með allan útbúnað, þ.á.m. hvalaslúffur (orðið slúffa mun dregið af *chalop* en svo nefndu Baskar báta sína) til Kaupmannahafnar. Í Reisubók Jóns Indíafara er lýsing á ferð þessara hvalfangara til Svalbarða og veiðum þeirra þar.¹⁴ Þessi þróun varð síðan til þess að Baskar misstu einokun þá á hvalveiðum sem þeir höfðu haft frá miðöldum. Önnur ástæða gæti átt einhvern þátt í að hvalveiðiskipin leituðu ekki að landi. Á þriðja áratug aldarinnar var fundin upp aðferð til að flensa hval við skipshlið og bræða spikið um borð.¹⁵ Þessi aðferð útilokar þó ekki að hvalveiðimenn hafi notað landstöðvar því af því hefur eflaust verið mikið hagræði ef hvalur var veiddur inni á fjörðum eða annars staðar nálægt góðu skipalægi. Þegar fyrst getið er um hvalveiðar eftir 1615 eru þar ekki Spánverjar á ferðinni og þá er einnig getið um skip sem var við vinnslu hvals úti á sjó.

Ballarárannáll segir að 1626 séu aftur komnir hvalveiðimenn á Strandir og hafi drepit 20 hvali um sumarið.¹⁶ Árið eftir taka tvö ensk herskip franskt hvalveiðiskip undan Ísafjarðardjúpi en þessar þjóðir áttu þá í stríði. Frakkarnir veifuðu leyfi frá Kristjáni fjórða og vísuðu málinu til Ara sýslumanns í Ögri. Sökum aldurs passans þótti Ara öruggast að leita áhlits höfuðsmanns á Bessastöðum en svo fór að lokum að kóngur sjálfur kvað upp úr um að Englendingarnir hafi verið í órétti. Jón Indíafari var látinn fylgja þremur Böskum til Bessastaða og þessir sendimenn af Vestfjörðum mönnuðu byssur höfuðsmanns þegar Tyrkir sigldu inn á Seiluna 1627.¹⁷

Ekki er getið um hvalveiðar næstu ár eftir þetta en tveir vestfirskir annálar segja frá frönskum og hollenskum hvalamönnum við Strandir árið 1656.¹⁸ Athyglisverða athugasemd um hvalveiðar þetta ár er að finna í Bréfabókum Brynjólfs biskups Sveinssonar. Hann var þá á visitasiuferð um Vestfirði og svo virðist sem séra Þorvarður Magnússon í Árnesi hafi sent fyrirspurn til biskups þar sem hann var staddur á Stað í Steingrímsfirði um hvers vegna hann hafi ákveðið að sækja ekki heim nyrstu sókn í Strandasýslu. Greinilegt er að biskupi og presti voru ofarlega í huga galdramálin sem þá höfðu gengið yfir sveitina og náðu hámarki með brennu þriggja manna tveim árum áður þótt galdramálum þar í sveit linnti ekki að fullu fyrr en undir lok aldarinnar. Brynjólfur afsakar þá ákvörðun að ferðast ekki norður, nefnir meðal annars að fáir sækji visitasiurnar og auk þess hafi hann séð “að hvala skipin mundu mega marga hverja þar frá hindra, sem nú skulu liggja þar í nánd við yður”.¹⁹ Varla er hægt að skilja

¹³ Trausti Einarsson: *Hvalveiðar við Ísland 1600-1939*, Reykjavík 1987, bls. 14-16.

¹⁴ Jón Ólafsson Indíafari: *Reisubók*, II. bindi, Reykjavík 1946, bls. 142-158.

¹⁵ Trausti Einarsson: sama rit, bls. 19.

¹⁶ *Annálar* III. bindi, bls. 196.

¹⁷ Jón Indíafari: sama rit, bls. 245-256.

¹⁸ *Annálar* III. bindi, bls 131; “Annáll Magnúsar Magnússonar” *Safn til sögu Íslands*, IV. bindi, Kaupmannahöfn og Reykjavík 1907-1915, bls. 120 (við 1655).

¹⁹ *Úr bэфabók Brynjólfs biskups Sveinssonar*, Kaupmannahöfn 1942, bls. 81

Þess orð á annan veg en að íbúar Árneshrepps hafi haft vinnu af hvalveiðunum og bendir það til annarra samskipta en þeirra sem hófust í sveitinni og enduðu með Spánverjavígumum 1615.

4

Frá síðari hluta 17. aldar er ekki um aðrar heimildir um hvalveiðar útlendinga að ræða en annála og vögrenslýsingar í alþingisbókum. Annálar nefna franska hvalfangara margoft en miklu sjaldnar er getið um Hollendinga eða Spánverja.²⁰ Í sumum tilvikum eru það skipströnd sem þykja fréttæm svo og frásagnir af hvalveiðiskipum sem farist höfðu í ís norður af landinu eða á Grænlandshafi og skipbrotsmenn síðan náð að sigla til Íslands á bátum sínum. Ekki er þess getið að nokkrir hafi hlotið sömu örlög og Spánverjarnir 1615 en stundum nefnt hvað af skipbrotsmönnum varð. Þannig segir í Eyrarannál Magnúsar Magnússonar sýslumanns Ísfirðinga að 1663 hafi brotnað skip í Bolungarvík á Hornströndum og þeim sjómönnum sem ekki fengu far með Höfðaskipi hafi verið “skipt um byggðir”.²¹ Tíu árum síðar komu 30 skipbrotsmenn að landi á Langanesi og “komust út”.²² Í Fitjannál segir við árið 1685 að mörg frönsk og spænsk skip hafi farist í ísum og Eyrarannál segir við sama ár að þá hafi hvalamönnum verið bjargað af ís og franskt hvalveiðiskip hafi strandað í Dýrafirði.²³ Árið 1695 fórust tvö frönsk skip við Suðvesturland og samkvæmt Eyrarannál leituðu skipbrotsmenn allt norður í Arnarfjörð eftir fari með löndum sínum “því mörg hvalaskip voru hér fyrir Vesturlandinu það vor og sumar”.²⁴

Í alþingisbókum eru skráðar vögrenslýsingar frá þessum árum. Ýmislegt af því góssi sem var konungseign bendir til hvalveiða við landið. Annars vegar er um að ræða lýsingar á útlenskum hvalaskutlum og öðrum verkfærum hvalfangara sem fundust í reknum hvölum og hins vegar hafði rekið tunnur með hvallýsi, tunnustafi og brot af útlenskum bát. Öll dæmi um þetta eru frá síðari hluta aldarinnar svo og tilkynning séra Páls Björnssonar í Selárdal um lasinn bát sem útlenskur hvalveiðimaður skildi eftir í Selárdal 1683.²⁵ Rekagóss sem ætla má að sé frá útlendum hvalföngurum er getið í alþingisbókum fram á annan áratug 18. aldar.

Ekki er annað að sjá af þessum brotakenndu upplýsingum en að hvalveiðimenn hafi stundað veiðar um allt norðan- og vestanvert landið síðari hluta aldarinnar. Áður hefur verið minnst á árið 1656 en tvö önnur ár eru Frakkar nefndir við Strandir, 1663 og 1677.²⁶ Reka á Ströndum frá hvalföngurum er getið þrisvar sinnum, 1668, 1669 og 1687.²⁷ Það má því gera ráð fyrir að hvalveiðar hafi verið stundaðar í Húnaflóa alla 17. öld og erfitt að ímynda sér annað en samskipti við heimamenn hafi verið nokkur. Til þess bendir einnig dómur úr Strandasýslu sem lagður var fyrir alþingi 1662. Sakarefnið var “varningskaup ólíðanleg á tóbaki og öðru klattarí.”²⁸ Lögmenn og lögrétta áréttuðu að refska ætti mönnum fyrir slíkt samkvæmt lögum en gera má ráð fyrir að fleiri en þeir ónefndu menn sem dóminn hlutu hafi stundað launverslun. Eftir ýmsu var að slægjast hjá útlendingunum. Jón lærði nefnir í “Sannri frásögu”

²⁰ Frönsk skip, oftast hvalfangarar, eru nefnd í hinum ýmsu annálum eftirfarandi ár: 1656, 1662, 1663, 1673, 1677, 1678, 1683, 1685, 1689, 1690, 1691, 1695, 1698, 1699, 1701. Hollensk hvalveiðiskip eru nefnd tvisvar, 1656 og 1685 en spænsk tvisvar, annað vegna skips sem týndist í ísum 1673 en hitt brenndu Frakkar undir Grænuhlíð 1690.

²¹ *Annálar* III. bindi, bls. 271.

²² *Annálar* III. bindi, bls. 300.

²³ *Annálar* II. bindi, bls. 268-9, III. bindi, bls. 342.

²⁴ *Annálar* III. bindi, bls. 383-4.

²⁵ *Alþingisb.* VIII. bindi, bls 42.

²⁶ *Annálar* III. bindi, bls. 271, 309,

²⁷ *Alþingisb.* VII. bindi, bls 127, 15; VIII. bindi, bls. 172.

²⁸ *Alþingisb.* VII. bindi, bls. 79

að heimamenn hafi getað keypt hvalkjöt vægu verði, en einnig “Hamra, öxar, járn og striga”. Fyrir þetta greiddu menn með mjólkurmat, kjöti, þrjónlesi og jafnvel hundum.²⁹ Tóbakskaup þau sem nefnd voru á alþingi 1666 koma vel heim og saman við venjur Baska á þessu tímabili. Upp úr aldamótunum 1600 gekk alda galdramála yfir Baskalöndin. Einn helsti nornaveiðarinn Frakklandsmegin, Pierre de Lancre, telur það með helstu löstum Baska hve mikið tóbak þeir brúki.³⁰ Hvort það tóbak sem séra Þórður Jónsson á Óspakseyri í Bitrufirði brúkaði og varð tilefni þess að sóknarbörnin kærðu tóbaksdrykkju hans til biskups var frá hvalföngurum komið skal ósagt látið.³¹

Sagnir um mannrán erlendra sjómanna á Íslandi eru þekktar frá ýmsum tímum en að Tyrkjaráninu undanskildu eru fáar þeirra studdar öruggum heimildum. Jón lærði nefnir að með spænsku Böskunum árið 1614 hafi verið enskur stýrimaður sem tók Jón til fanga en Jón komst af skipinu með vitund skipstjóranna. Sami Englendingur hafi haft hug á að taka með sér ungt fólk “og kenna láta / katholisk fræði, / setja til sæmdar / í sínu landi”.³² Jóni tókst að afstýra þessu og voru skipsmönnunum í staðinn seldir 30 sauðir svo ekki er útilokað að með tiltækinu hafi skipverjar verið að neyða heimamenn til að selja sér kost til siglingarinnar heimleiðis. Eitthvað hefur þó verið um að Íslendingar hafi siglt af landi brott með Böskum hvort sem þeim hefur verið rænt eða farið sjálfviljugir. Til er seðill frá sendimanni Danakonungs þar sem segir að viðkomandi hafi leyst þrjár íslenskar konur og tvo karlmenn frá Böskum á Spáni. Nöfn fólksins eru afbökun og engar íslenskar heimildir segja frá þessu fólki.³³

Samskipti hvalfangara við heimamenn þessa áratugi hafa varla verið öll á einn veg fremur en í upphafi aldarinnar og útflendingunum var kennt um sumt með rökum sem þykja sköndin í dag en falla vel að hugsunarhætti 17. aldar. Frá því er sagt í Vallholtsannál að árið 1662 hafi komið undarleg blinda á fé á Skagaströnd. Grunaði heimamenn að “frönskum galdratrákum” væri um að kenna því “sumarið fyrir höfðu Strandarmenn djarfir verið að ná sér nokkru af hvalreitum þeirra”.³⁴ Hvalamönnum var einnig kennt um aflabrest árið 1688. Þá bað amtmaðurinn, Kristján Möller eftir upplýsingum um hvort hægt væri að auka fiskveiðar með hag konungs í huga. Í svari þingmanna er kvartað undan hallæri og fátækt og þar með að fiskur taki ekki beitu því hann sé ofalinn á úrgangi frá hvalföngurum.³⁵

Síðustu dæmin úr annálum og alþingisbókum eru frá öðrum áratug 18. aldar. Í annálum er síðast getið um hvalfangara 1701 en í alþingisbókum er síðast nefndur reki frá erlendum hvalföngurum árið 1717. Ekki er kunnugt um hvalfangara á landi eftir 1712 en þá stöðvaði Oddur lögmaður Sigurðsson tilraun Spánverja til að versla í Grundarfirði³⁶ en vísbendingar um hvalveiðar er að finna í heimildum öðru hverju út 18. öld.³⁷

²⁹ “Sönn frásaga” bls. 6-7, 9.

³⁰ Sjá Kurlansky. M.: *The Basque History of the World*, London 2000, bls. 101.

³¹ *Guðs dýrð og sálnanna velferð. Prestastefnuðómar Brynjólfs biskups Sveinssonar 1639-1674*. Már Jónsson tók saman, Reykjavík 2005, bls. 381.

³² “Fjölmóður”, 78. erindi, bls 42.

³³ Miðinn er prentaður í: *Spánverjavígin 1615*, bls. xxxix, Helgi Guðmundsson: “Um þrjú basknesk-íslensk orðasöfn frá 17. öld”, *Íslenskt mál og almenn málfræði*, 1. árgangur, Reykjavík 1979, bls. 80.

³⁴ *Annálar* I. bindi, bls. 359.

³⁵ *Alþingisb.* VIII. bindi, bls. 205-6.

³⁶ Sjá Helgi Þorláksson: “Frá kirkjuvaldi til konungvalds”, *Saga Íslands V. bindi*, Reykjavík 2003, bls. 100 og Helgi Guðmundsson: sama rit, bls. 80-81.

³⁷ Sjá Trausti Einarsson: sama rit, bls. 26.

Til eru í handritum tvö basknesk-íslensk orðasöfn frá 17. öld og nokkur orð úr því þriðja.³⁸ Ekki er vitað hver skrifaði orðasöfnin en það elsta og orðflesta er skrifað með óþekktri 17. aldar rithönd og eru í því 519 basknesk orð með íslenskum þýðingum. Annað safnið er til í afskrift Jóns Grunnvíkings og hefur að geyma 216 orð og 12 setningar sem eru á verslunareða blendingsmáli. Loks hafa varðveist 11 orð sem Sveinbjörn Egilsson skrifaði úr orðasafni sem enn var til á 19. öld. Orðin í söfnunum eru fjölbreyttari en svo að þau hafi orðið til við stutt kynni auk þess sem þau benda til þess að það hafi þótt eftirsóknarvert að geta átt samskipti við Baska. Með tilvísun til annara heimilda hafa Jón lærði og Jón Indíafari verið nefndir sem hugsanlegir höfundar. Á það hefur verið bent að baskneskan muni einna helst vera frá franska hluta Baskalands og því er ólíklegt að Jón lærði eigi nokkurn þátt í þeim því þeir Baskar sem hann átti samskipti við voru ótvírætt spænskir. Annars verður ekkert fullyrt um hvaðan þessi fyrstu orðasöfn sem Íslendingar skráðu eru ættuð.

Þegar Ólafur Olavius ferðaðist um Vestfirði 1775-7 kom hann á Steingrímsfjörð, fyrst og fremst til að leita að hafnarstæðum. Einn af þeim stöðum sem hann fjallar nokkuð um er Reykjavík við Steingrímsfjörð sem síðar fékk nafnið Hveravík.

“Í Reykjavík, lítilli vík norðanvert við Steingrímsfjörð, sjást enn tóttir fjögurra gamalla verzlunarhúsa og kringlótt eldstæði, hlaðið úr tígulsteini, sem notað hefur verið til lýsisbræðslu. Halda menn að þetta séu minjar eftir Íra og að gömul búð af steini í svonefndri Spönskuvík skammt frá Reykjavík hafi heyrt til spönskum hvalföngurum. Því er einnig trúað, að erlendir farmenn hafi siglt á höfnina Paradís, og því til sönnunar segja menn, að þar hafi farizt skip, en skipsmenn höfðu áreitt fátaeka ekkju þar í nágrenninu, og er sagt, að enn sé að reka úr skipsflakinu með S, V og SV-vindum.”³⁹

Ekki er ljóst hvers vegna Ólafur telur tóftirnar við Hveravík vera verk Íra. Sagnir um Spánverja á þessum slóðum hafa lifað í munnmælum fram á þennan dag. Eru þær einkum tengdar Spönskuvík sem er rétt utan við Hveravík. Paradís er hins vegar lítil vík á Reykjanesi innan við Hveravík, en af Reykjanesi er gott útsýni um mestallan Steingrímsfjörð.⁴⁰ Olavius nefnir að hvalir séu algengir á Steingrímsfirði og svo mun hafa verið fram undir miðja 20. öld eða þar til síld hætti að veiðast við Húnaflóa. Hvalir eru síðustu ár að verða algengari gestir á firðinum en verið hefur í áratugi.⁴¹

Ritaðar heimildir og munnmæli um hvalveiðar útlendinga við Strandir gefa ótvírætt til kynna að Strandamenn hafi haft meiri kynni af hvalföngurum alla 17. öld en hingað til hefur verið talið. Ekki eru kunnar neinar heimildir frá þeim tíma sem hér hefur verið fjallað um sem beinlínis er hægt að tengja við Strandir. Þeir annálar sem nefndir eru hér að ofan eru allir skrifaðir utan héraðs og í alþingisbókum eru ekki skráð önnur mál en þau sem lögð voru fyrir þingið. Sýslumenn Strandamanna sátu allir utan sýslu og reyndar er leitun á efri stéttar

³⁸ Orðasöfnin voru gefin út af N.G.H.Deen árið 1930 og sú ritgerð aftur á basknesku í Bakker, Bilbao ofl.: *Basque Pidgins in Iceland and Canada*, San Sebastian 1991. Um söfnin skrifaði Helgi Guðmundsson grein þá sem vitnað er til að ofan en einnig er til óprentuð útgáfa orðasafnanna á Þjóðarbókhöfðu. Það er prófritgerð eftir Guðmund Erlingsson; *Við strandir norður staðnæmdist sú strákþjóð*, Reykjavík 1995, Óprentuð lokaritgerð.

³⁹ Ólafur Olavius: *Ferðabók* I. bindi, Reykjavík 1964, bls 239.

⁴⁰ Þær munnmælasögur sem enn þekkjast í Kaldrananeshreppi eru skráðar í Jóhannes Jónsson frá Asparvík “Spænskir hvalveiðimenn og dysjarnar í Spönskuvík”, *Strandapósturinn*, 23. árg. 1989, bls. 67-72

⁴¹ Munnleg heimild, samtal við Ingibjörgu Sigvaldadóttur (f.1912) í nóvember 2005 en hún hafði áður nefnt að tóftirnar í Hveravík kynnu að vera tengd sömu Spánverjum og getið er í sögnum um Spönskuvík.

mönnum sem bjuggu í sýslunni, sérstaklega norðan prestsetursins á Stað í Steingrímsfirði. Samskipti íbúa í norðurhluta sýslunnar við útlendinga hafa að öllum líkindum verið feimnismál því á þessum tíma var hart tekið á brotum á einokunarversluninni. Fjöldi tilvika þar sem heimildir nefna hvalveiðar á þessum slóðum eru hins vegar ótvíræð vísbending um meiri samskipti milli Strandamanna og útlendinga, samskipti sem ekki hafa flaggað utan héraðs því það hefur aldrei verið talið gáfulegt að flagga lögbrotum sínum. En jafn fámálir og Strandamenn hafa verið um hvalfangara á Ströndum væri freistandi að kanna hvort hinir evrópsku aðilar hafa látið eftir sig meiri upplýsingar en hingað til hafa komið í ljós

4. Fornleifauppgröftur

Ragnar Edvardsson

Rústimar á Strákatanga standa u.þ.b. 10 metra frá fjöruborðinu og eru nyrst á tanganum. Minjarnar samanstanda af 4 rústum, 3 standa í hóp með u.þ.b. 2 – 4 metra millibili en sú 4 stendur aðeins sunnar, u.þ.b. 30 metra frá megin rústahópnum. Til auðkenningar voru rústunum gefinn bókstafur og fékk nyrsta mannvirkið stafinn C, næst B og A og sú syðsta fékk bókstafinn D.

Nyrsta mannvirkið (C) var minnst, 7 metrar á lengd og 5 á breidd og hafði það eitt herbergi. Næsta mannvirki (B) var stærst, 14 metrar á lengd og 7 metrar á breidd og samanstóð það af 3 herbergjum. Stærsta herbergið var 5 * 5 metrar, næsta 3 * 3 og það minnsta 2 * 1,50 metrar. Syðsta mannvirkið (A) í megin rústahópnum, var u.þ.b. 7 * 7 metrar á lengd og breidd. Þetta mannvirki var ferhyrnt og hafði engin herbergi. Syðst og vestast sáu grjóntundirstöður og höfðu tvær steinaraðir verið hlaðnar upp. Mannvirkið lítur út eins og pallur af einhverju tagi og við nyrsta hluta hennar hafði verið byggður rampur til að auðvelda aðgengi upp á hann. Það mannvirki (D) sem var fjærst megin rústahópnum var u.þ.b. 16 metrar á lengd, 9 metrar á breidd og var greinilegur inngangur inn í það suðaustan megin (Kort 2 og teikning 1).

Mannvirki A (hópur 32)

Skurður A var grafinn í mannvirki A og var hann 2 * 4 metrar að ummáli. Eftir að yfirborðslag og grasrót [1] hafði verið fjarlægð sást að hola [2] hafði verið grafinn í gegnum mannvistarlög sunnan megin í skurðinum. Holuna hafði núlifandi ábúandi í Reykjavík grafið þegar hann hafði ætlað að reisa fiskihjall á staðnum en hætt við vegna þess hve erfitt var að grafa niður staura fyrir undirstöður.

Undir yfirborðslagi komu í ljós nokkur mannvistarlög, múrsteinskurl [4] sem lá austan megin í skurðinum og blandað mannvistarlag [3] vestan megin. Músteinskurlað bar greinileg merki um bruna og mikinn hita. Mannvistarlag [3] var blandað af fokmold og torfi. Fyrir utan mannvirkið norðanmegin kom í ljósbrún fokmold með litlum mannvistarleifum [12] sem lá upp að byggingunni. Þetta lag var ekki grafið í burtu.

Mynd 1. Leifar af bræðsluofni úr múrsteinum.

Fyrir utan mannvirkið norðanmegin kom í ljósbrún fokmold með litlum mannvistarleifum [12] sem lá upp að byggingunni. Þetta lag var ekki grafið í burtu.

Undir mannvistarlagi [3] var annað lag [5], [11] sem svipaði til [3] en í því var meira af mól og litlum múrsteinsbrotum. Eftir að múrsteinskurlið hafði verið fjarlægð komu í ljós stærri múrsteinsbrot og heilir múrsteinar [8] sem greinilega höfðu hrunið úr einhverju mannvirki. Undir þessu mannvistarlagi [5,11] komu í ljós múrsteinar sem lágu í röð og var greinilegt að þeim hafði verið raðað upp. Þeir tilheyra sennilega múrsteinsvegg úr mannvirki [6] sem liggur að hluta til austanmegin í skurðinum en stærsti hluti þess er enn ógrafinn austan megin við skurðinn. Nyrst í skurðinum kom í ljós grjóthleðsla [7] sem hvarf inn í skurðvegginn bæði vestan og austanmegin.

Þegar hér var komið við sögu var orðið augljóst að mannvistarlögum hafði fjölgað talsvert og að mörg þeirra sáust bara að hluta til í skurðinum. Múrsteinsmannvirkið var að mestu leiti austan við skurðinn og eingöngu lítill hluti þess sást í skurðinum. Því var ákveðið að hætta uppgreftri í skurði eitt og geyma uppgröft þar til að tækifæri gæfist á að grafa upp allt mannvirki A.

Mannvirki B (hópur 31)

Skurður B var grafinn í mannvirki B og eins og í A var hann 2 * 4 metrar að ummáli. Skurðurinn var grafinn í stærsta herbergið og náði frá austur langvegg og svo til alla leið að vesturveggnum.

Eftir að grasrót og yfirborðslag [13] hafði verið fjarlægð kom í ljós ruslslag [10] sem var að mestu í norðvestur hluta skurðsins. Í þessu lagi var bæði plast og nútíma keramik og er því líklegt að þetta sé rusl sem hent hefur verið frá bænum Reykjarvík, inn í mannvirki B, einhvertíman á 20. öld.

Undir ruslslaginu lá ljósbrún fokmold [15] og náði hún yfir allan skurðinn. Fokmoldin var mis þykk en var þykkust við vegginn austanmegin. Fokmoldin var mjög hrein, þ.e. engin merki um mannvist sáust í henni. Undir fokmoldinni var torfblandað lag [14] sem var þykkast við austurvegginn en þynntist eftir því sem lengra dró að miðju. Þetta lag er sennilega hrun úr veggjum mannvirkisins. Einungis einn veggur [23] mannvirkisins kom í ljós við uppgröftinn en það var hluti eystri langveggjarins. Veggurinn var 30 cm hár og byggður úr grjóti og jarðvegi. Ekki var hægt að sjá hvort að torfhleðslur séu í veggnum og verður slík athugun að bíða betri tíma.

Mynd 2. Gólfíð í mannvirki B.

Eftir að mannvistarlag [14] hafði verið fjarlægð kom í ljós þykkt, svart, lífrænt og sandblendið mannvistarlag [9]. Lagið sást allstaðar í skurðinum nema austast þar sem það eyddist út upp við eystri langvegginn. Þetta mannvistarlag var greinilega gólfíð í byggingunni. Í laginu fundust nær allir gripir sem fundust við rannsóknina eða 148 gripir. Í sniði sást að gólfagið var lagskipt og sáust örfín sandlög á milli gólfлага. Þetta bendir til þess að byggingin hafi verið notuð árstíðabundið og að hún hafi verið í notkun í nokkurn tíma, jafnvel áratugi. Gólfíð var allt grafið í burtu, 17% var tekið í sýni, og það sem eftir var sigtað með 5 mm sigti.

Undir gólfláginu kom í ljós eldstæði [28] sem var í norðvestur hluta skurðsins. Einungis helmingur eldstæðisins var innan uppgrafrarsvæðisins og var það grafið burtu. Í eldstæðinu var mikið af kolum, brenndum beinum og múrsteinsleifum. Einn heill múrsteinn var í suðurhluta eldstæðisins.

Nokkrar stoðarholur komu í ljós í skurðinum. Eftir endilöngum skurðinum voru 4 stoðarholur [29], allar svipaðar af stærð eða um 15 cm í þvermál. Suðvestanmegin í skurðinum komu í ljós tvær stórar stoðarholur [30] og höfðu báðar steina í botninum til að styðja við timburstoðir. Stoðarholurnar höfðu allar verið grafnar niður í óhreyft sandlag [33] sem er gamalt fjöruyfirborð.

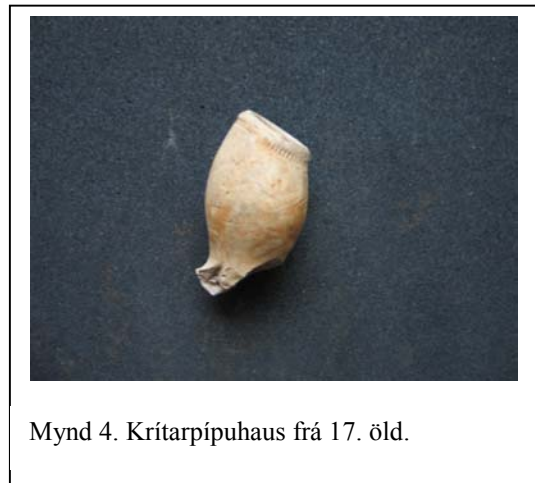

Mynd 3. Eldstæði í mannvirki B.

5. Fundir

Í allt voru skráð 62 fundarnúmer við rannsókina en heildarfjöldi gripa var 148. Allir gripir fyrir utan einn fundust í mannvirki B. Fundur nr. 1 fannst í mannvistarlagi [3] í mannvirki A. Í mannvirki B fundust tveir gripir 6 og 7 í mannvistarlagi [10], níu gripir, nr. 36 – 44 í [16], og afgangurinn í mannvistarlagi [9].

Af heildarfjölda gripanna voru 87 (59%) gripir úr keramik, 58 (39%) úr járn, 1 (1%) úr blýi og 1 (1%) úr kopar. Keramikgripirnir skiptust í krítarpípur og leirker og fundust 59 (41,1%) krítarpípubrot og 28 (19%) leirkerabrot. Flest krítarpípubrotin voru leggjarbrot en allnokkuð af pípuhausum eru í safninu. Leirkerabrotin samanstanda að mestu af litlum brotum en nokkur stærri brot eru í safninu. Af járngrípunum eru 52 (19%) gripir ógreinanlegir, en hægt var að greina 4 (2%) nagla og 2 (1%) járnhnappa. Í mannvistarlagi [9] fannst 1 (0,3%) byssukúla úr blýi og 1 (0,3) óþekktur hlutur úr kopar.

Mynd 4. Krítarpípuhaus frá 17. öld.

Krítarpípur

Af heildarfjölda krítarpípa var hægt að gerða- og tegundagreina 12 brot. Af þessum tólf brotum voru 6 krítarpípuhausar og 6 leggjabrot.

Í safninu voru 3 heilir krítarpípuhausar og voru þeir allir af sömu gerð, litlir og var opið á hausnum um 10 mm að þvermáli (mynd 4). Efsti hluti hausins var skreyttur með mynstri sem náði allt í kringum pípuhausinn. Hliðar pípuhausanna voru bogadregnar og var einungis einn þeirra með stimpil á hælnum. Þessir pípuhausar eru af elstu gerð hollenskra krítarpípa sem framleidd voru á tímabilinu 1610 – 1640. Önnur smærri brot úr pípuhausum sem hægt var að greina voru einnig úr pípum af sömu gerð (Duco, D.H., 1987).

Í safninu voru sex leggjar sem komu af þeim hluta pípunnar þar sem hausinn mætir leggnum og höfðu þessar pípur brotnað þannig að hællinn fylgdi leggjarbrotinu. Að auki voru þrjú

önnur leggjarbrot með mynstri. Á sumum hælunum voru stimplar og voru tveir þeirra af sömu gerð og hafa þeir verið aldursgreindir til 17. aldar. Tveir leggir voru með blómamynstri og tveir voru stimplaðir á hliðinni með orðinu BON. Stimplar og skreytingar á pípum verða ekki algengir fyrr en um og eftir 1640.

Leirker

Af 28 leirkerabrotum var hægt að tegunda- og gerðagreina 12 brot. Af þeim voru 4 úr steinleir, 6 úr rauðleir og 2 úr nútíma hvítleir. Steinleirsbrotin voru öll af sömu gerð, glerjuð að utan og á einu brotinu sást merki um bláa glerjun. Eitt brotið var með mynstri. Steinleirsbrotin koma sennilega frá lerkerjum af sömu gerð og er líklegt að þau séu af Rínar steinleirs gerð (Rhenish Stoneware) frá 17. öld. Rauðleirsbrotin eru líka svipuð, glerjuð bæði að utan og innan. Nokkur brot eru með grænleita glerjun að utan og hafa slík brot verið tegundagreind til 17. aldar (David R.M. Gaimster 1997).

Mynd 6. Skreyting á kítarpípulegg.

Allt bendir því til þess að kítarpípu- og leirkerasafnið úr uppgreftinum á Strákatanga sé frá tímabilinu 1610 – 1650. Kítarpípunar og leirkerabrotin koma úr mannvistarlagi [9] og er það því líklegt að gólfíð hafi myndast á 17. öld og að mannvirki B hafi verið endanlega yfirgefið um og eftir 1650.

Málmar

Við uppgroftinn fundust talsvert af gripum úr málmum og voru flestir þeirra úr járni. Flestir gripanna voru illa farnir af ryði og ógerningur að greina þá án þess að gegnumlýsa þá. Af greinanlegum gripum úr málmum voru 3 járnaglar, 2 hnappar úr járni og ein byssukúla úr framhlaðning úr blýi. Járnaglarnir voru að annarri gerð en venjulega finnast við fornleifarannsóknir á íslenskum minjum.

Mynd 7. Keramikbrot úr steinleir.

6. Niðurstöður

Rannsóknin 2005 miðaði að því að kanna aldur, eðli og lengd búsetu á Strákatanga í Kaldrananeshreppi. Vonast var til þess að uppgrofturinn gæti leitt í ljós hverjir hefðu búið á svæðinu og hvort það hefðu verið Íslendingar eða einhverjir aðrir. Áður en að uppgroftur hófst á Strákatanga var alveg möguleiki á því að hér væri um óþekkta íslenska verstöð að ræða en ekki minjar eftir erlenda hvalveiðimenn.

Þegar rústirnar á tanganum eru bornar saman við útlit þekkra verstöðva á Vestfjarðasvæðinu kemur strax í ljós ákveðið ósamræmi. Íslenskar verstöðvar eru nær

undantekingarlaust staðsettar nálægt fiskimiðum og þá helst yst á tanga sem skagar í sjó. Verstöðvar finnast ekki í botni fjarða eða víkur. Verbúðir eru í flestum tilfellum með eitt herbergi, 5 metrar á lengd og breidd, og inngang sjávarmegin. Rústirnar á Strákatanga eru talsvert stærri en venjulegar íslenskar verbúðir og staðsetning þeirra innst í skjólgóðri vík og við minni Steingrímsfjarðar bendir sterklega til þess að hér sé ekki um íslenska verstöð að ræða.

Ef útlit mannvirkjanna er borið saman við þær minjar eftir hvalveiðimenn sem grafnar hafa verið upp annars staðar og þá sérstaklega í Red Bay á Nýfundnalandi, sést að margt er líkt með þeim og rústunum á Strákatanga.

Í Red Bay hafa verið grafnar upp nokkrar lýsisbræðslur (tryworks) og eru þær allar svipaðar af gerð, þ.e. bræðsluofnar og fyrir framan þá pallur þar sem þeir stóðu er unnu við bræðsluna (James A. Tuck et al., 2005). Útlit mannvirkis A bendir sterklega til þess að það sé af þessari gerð. Rannsóknin leiddi í ljós að mannvirki A er hlaðinn pallur með aðgengi upp á hann norðanmegin til að auðvelda flutning á hvalspiki úr fjöruborðinu og í lýsisbræðsluna. Ofnar lýsisbræðslunnar voru hlaðnir úr múrsteinum og ofan á þeim hafa koparpottar staðið þar sem hvalspikið var brætt. Austanmegin við pallinn eru óreglulegar þústir og þar er sennilega ruslahaugur bræðslunnar.

Margar aðrar byggingar hafa verið grafnar upp í Red Bay og ein þeirra sem talin hefur verið með þeim mikilvægari er svokölluð *copperage*, þ.e. bygging þar sem tunnur voru smíðaðar til að geyma lýsið (James A. Tuck et al., 2005). Þessar byggingar voru yfirleitt stærri en aðrar og voru yfirbyggðar.

Líklegt er að mannvirki B sé af þessari tegund þar sem að það er stærst og mesta vinnan virðist hafa verið lögð í byggingu þess. Við uppgröftinn komu í ljós stoðarholur sem benda til þess að þak hafi verið yfir því húsi. Gólflagið var þykkt og mikið af gripum fundust í því sem sýnir að bæði hafi verið búið og unnið í húsinu. Sömuleiðis bendir eldstæðið sem fannst við rannsóknina að mannvirkið hafi verið mannabústaður.

Þeir gripir sem fundust við rannsóknina benda til þess að búið hafi verið í mannvirki B á 17. öld. Erfitt er að fá nákvæma aldursgreiningu út frá gripum eingöngu en allt bendir til þess að búseta hafi verið á Strákatanga einhvern tíma á tímabilinu frá 1610 – 1650. Varðveisluskilyrði fyrir lífræna hluti voru léleg í þeim mannvistarlögum sem grafin voru upp því lögin sýndu öll hátt þh gildi og því var ekki unnt að ná sýni til geislakolsgreiningar. Möguleiki er að hægt verði að ná sýnum til geislakolsgreiningar eftir að sýnin sem tekin voru úr gólfinu hafa verið greind.

Gólfið í mannvirki B sýndi einnig að um tímabundna búsetu var að ræða. Gólfið var í linsum með örfinum sandlögum á milli. Þykkt gólfsins bendir sterklega til þess að búseta á svæðinu hafi verið í langan tíma jafnvel áratugi. Ekki er þó hægt að fullyrða mikið um lengd búsetu á svæðinu án frekari rannsókna á öllum minjum á tangaum.

Rannsóknin á minjunum á Strákatanga benda sterklega til þess að þær séu leifar af hvalveiðistöð frá 17. öld. Ekki er hægt að fullyrða með vissu hverjir byggðu stöðina en heimildir benda til þess að það hafi verið baskneskir hvalveiðimenn sem komu annaðhvort frá Suður- Frakklandi eða Norður- Spáni.

Minjar hvalveiðistöðvarinnar eru elstu minjar um búsetu erlendra manna á Íslandi sem grafnar hafa verið upp til þessa. Minjarnar sýna það að erlendir hvalveiðimenn reistu sér

stöðvar í landi og notuðu þær á hvalvertíð sem sennilega hefur verið á haustin. Þetta opnar nýtt svið í fornleifarannsóknum á Íslandi þar sem að lítið sem ekkert er vitað búsetu erlendra hvalveiðimanna á Íslandi. Heimildir geta ekki gefið okkur góða hugmynd um þessa búsetu og þá sérstaklega samskipti hvalveiðimannanna við Íslendinga. Margt bendir til þess að búsetan hafi náð yfir langan tíma og því hafa samskipti Íslendinga og hvalveiðimannanna verið meiri og nánari en áður var talið. Hvalveiðimennirnir komu frá Frakklandi og Spáni og sköpuðu tengingu, bæði verslunarlega og menningarlega séð, milli Strandasýslu og Evrópu. Mikilvægt er að skoða þessa tengingu nánar því í raun vitum við lítið um Evrópsk áhrif á hinn almenna Íslending á 17. öld

Menningarlega séð hafa minjarnar á Strákatanga alþjóðlegt gildi þar sem að mannvirkin voru reist af erlendum mönnum og eru af sömu gerð og hvalveiðistöðvarnar í Red Bay við Nýfundnaland og annars staðar á Norður- Atlantshafssvæðinu. Hvalveiðistöðin á Strákatanga er hluti af sögu hvalveiða á Norður- Atlantshafi og mikilvægur hlekkur í iðnaðarðarsögu Evrópu. Frekari rannsókn á minjum eftir erlenda hvalveiðimenn mun auka skilning okkar á upphafi hvalveiða á Norður- Atlantshafi og hvaða áhrif vera þessara erlendu manna hafði á íslenskt samfélag.

7. Skrár

Tafla 1. Skrá yfir fundi.

FindsN	Unit	Object	Material	Count	Notes
1	3	Nail	Iron	1	Possibly later.
2	9		Copper alloy	1	
3	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	Stem.
4	9		Iron	2	Unknown
5	9	Nail	Iron	1	
6	10	Vessel	Ceramic	2	Modern white ware.
7	10	Vessel	Ceramic	3	Modern white ware.
8	9		Iron	1	Corroded
9	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	stem
10	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	head
11	9	Vessel	Ceramic	1	red ware
12	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	stem
13	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	head
14	9		Iron	1	corroded
15	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	stem
16	9		Iron	1	corroded
17	9	Button	Iron	2	Corroded iron button?
18	9	Vessel	Ceramic	3	red ware/ 17th century?
19	9	Vessel	Ceramic	1	red ware/ 17th century?
20	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	stem
21	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	stem/decorated
22	9	Vessel	Ceramic	1	Red ware/17th century.
23	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	bowl.
24	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	Stem
25	9		Iron	2	Corroded
26	9		Iron	1	Corroded
27	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	stem. Stamped with letters: "BON"
28	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	stem
29	9		Iron	2	Unknown
30	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	stem
31	9	Vessel	Ceramic	1	Grey ware/small piece.
32	9		Iron	1	Corroded large piece.
33	9		Iron	1	Corroded large piece.
34	9		Iron	2	Corroded large piece. Broken in two.
35	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	Stem
36	16		Iron	13	Small corroded pieces
37	16		Iron	1	small corroded piece.
38	16		Iron	1	small corroded piece.
39	16	Tobacco Pipe	Ceramic	5	6 different pieces of stems.
40	16	Tobacco Pipe	Ceramic	1	bowl, stamped.
41	16	Tobacco Pipe	Ceramic	1	bowl, stamped.
42	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	Stamped. Stem.
43	16	Vessel	Ceramic	1	red ware
44	16	Vessel	Ceramic	1	Stone ware.

45	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	Decorated stem stem pieces and small bowl fragments.
46	9	Tobacco Pipe	Ceramic	20	fragments.
47	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	stem
48	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	stem. Stamped
49	9		Iron	17	small corroded pieces
50	9	Vessel	Ceramic	3	Three different fragments
51	9	Nail	Iron	3	corroded pieces
52	9	Tobacco Pipe	Ceramic	5	stem
53	9	Vessel	Ceramic	1	red ware
54	9	bullet	Lead	1	musket ball
55	9	Pottery	Ceramic	1	stone ware
56	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	bowl
57	9	Tobacco Pipe	Ceramic	6	3 pieces from the same pipe.
58	9		Iron	5	small corroded pieces.
59	9	Vessel	Ceramic	9	Various small pieces of redware
60	16	Tobacco Pipe	Ceramic	1	Stem. Decorated
61	9	Tobacco Pipe	Ceramic	1	Stem. Stamped "BON"
62	9	Gunflint	Flint	1	Possible gunflint.

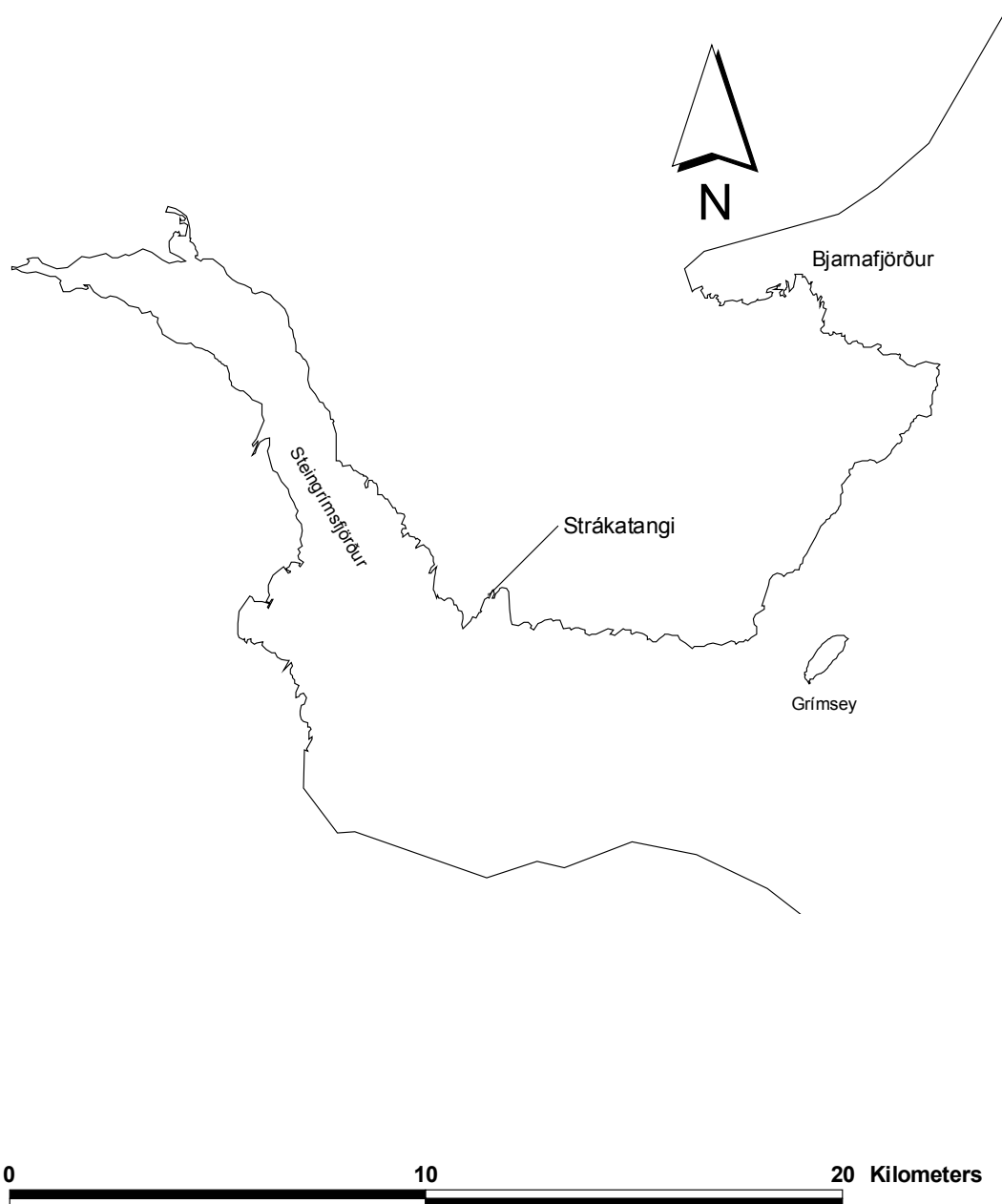
Tafla 2. Skrá yfir fornleifafræðilegar einingar.

Unit no.	Type	Area	Description
1	Deposit	A	Surface deposit
2	Cut	A	Cut made by farmer for building posts.
3	Deposit	A	Mixed deposit on western side.
4	Deposit	A	Collapse from furnace.
5	Deposit	A	Mixed deposit, turf + gravel.
6	Group	A	Brick furnace for whale oil.
7	Group	A	Turf/stone wall in north end.
8	Deposit	A	Mixed brick fragments.
9	Deposit	B	Floor layer in trench B.
10	Deposit	B	Modern burnt layer.
11	Deposit	A	Mixed turf debris (same as 5)
12	Deposit	A	Mixed windblown/turf. Outside structure.
13	Deposit	B	Surface. Same as 1.
14	Deposit	B	Wall material.
15	Deposit	B	Windblown material under [10]
16	Group	B	Fill of fireplace
17	Cut	B	Cut for fireplace
18	Cut	B	Posthole in south end of trench
19			No number
20	Cut	B	Posthole in south end/partially excavated
21			No number
22	Cut	B	Posthole just south of fireplace.
23	Group	B	East wall.
24	Cut	B	Posthole west of wall.
25	Cut	B	Posthole between fireplace and eastern postholes
26	Cut	B	Posthole east of western trench edge.
27	Deposit	B	Bricks in west part. Probably collapse.
28	Group	B	Hearth. Units 16, 17.
29	Group	B	Central posts. Units 22, 24, 25, 26.
30	Group	B	Larger Posts. Units 18 og 20.
31	Group	B	Structure B.
32	Group	A	Structure A.
33	Deposit	B	Sterile sand deposit. (Undistrubed under structures)

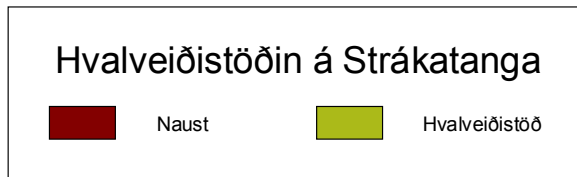
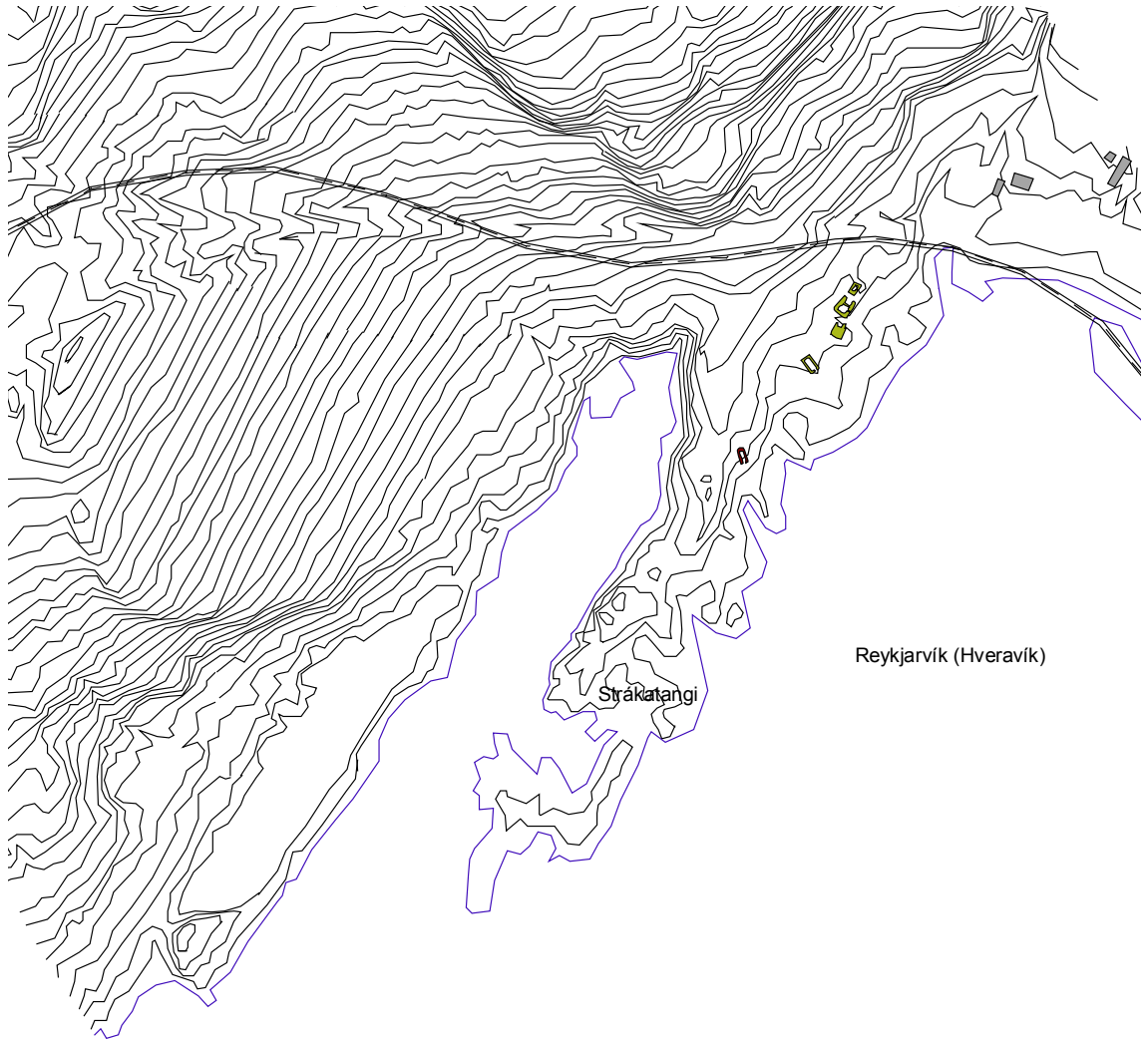
Tafla 3. Skrá yfir sýni.

Sample	Unit	Grid	SampleType	SampleMethod	Vol_est	Count	Notes
1	4	A	Bulk	Macro	1	1	1 bag
2	16	B	Bulk	Macro	1	1	1/3
3	16	B	Bulk	Macro	1	1	2/3
4	16	B	Bulk	Macro	1	1	3/3
5	19	B	Bulk	Macro	1	1	1/1
6	9	B	Bulk	Macro	1	1	1/2
7	9	B	Bulk	Macro	1	1	2/2

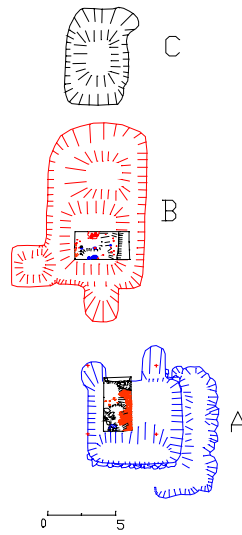
8. Kort og teikningar

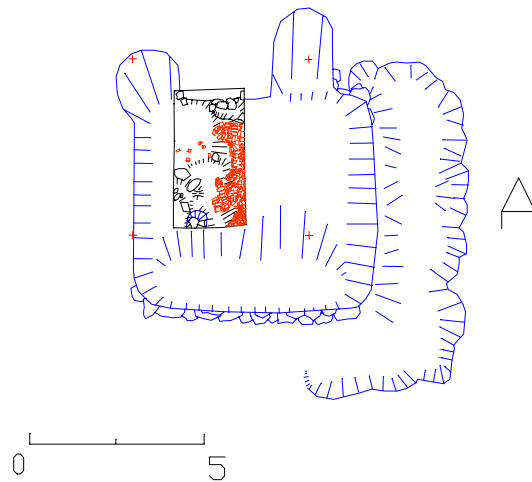
Kort 1. Staðsetning Strákatanga í Kaldrananeshreppi.

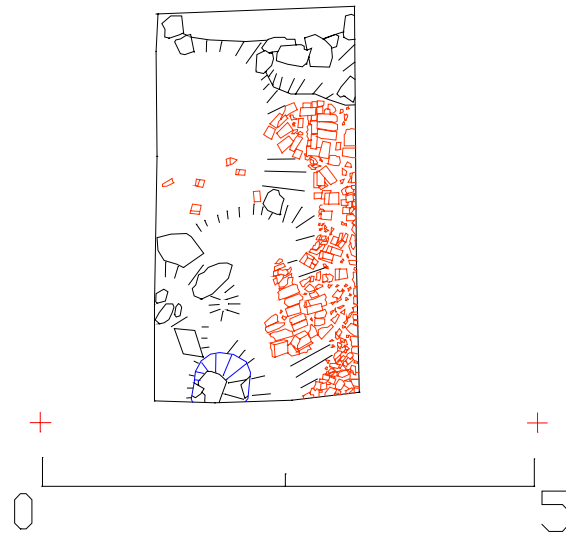
Kort 2. Hvalveiðistöðin á Strákatanga.

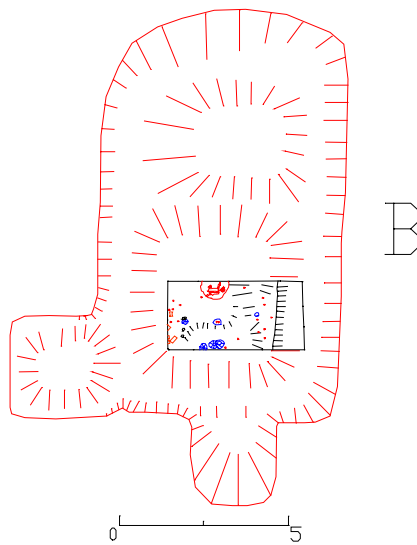
Teikning 1. Rústirnar á Strákatanga og staðsetning könnunarskurða.

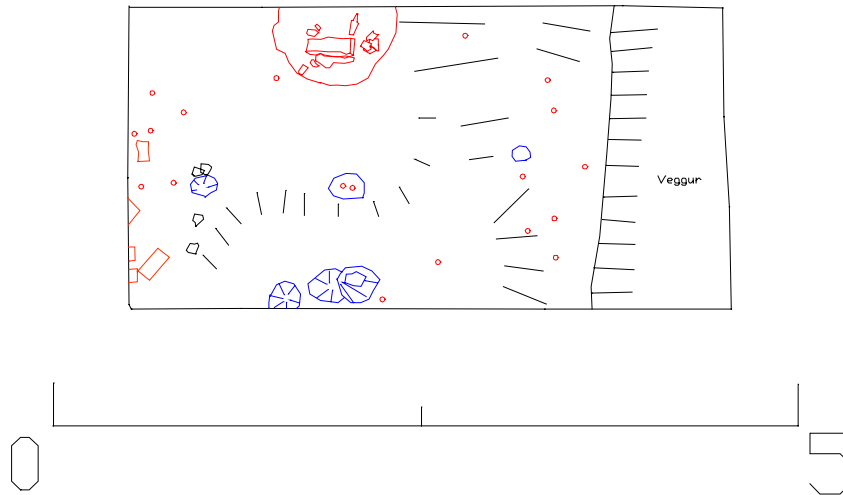
Teikning 2. Mannvirki A. Lýsisbræðsla. Austanmegin við mannvirkið er sennilega öskuhaugur.

Teikning 3. Könnunarskurður A. Múrsteinar úr bræðsluofninum sjást vel austanmegin í skurðinum.

Teikning 4. Mannvirki B.

Teikning 5. Skurður B. Nyrst í skurðinum (rautt) sést hringlaga eldstæði. Stoðarholur (blátt) sjást fyrir miðjum og syðst í skurðinum.

9. Heimildaskrá

Alþingisbækur Íslands, V.bindi, Reykjavík 1912 – 90.

Annálar 1400 -1800, I – VIII. Bind, Reykjavík 1922 – 1988.

“Annáll Magnúsar Magnússonar”, *Safn til sögu Íslands*, IV.bindi, Kaupmannahöfn og Reykjavík 1907 – 1915.

Bréfabók Brynjólfs biskups Sveinssonar, Kaupmannahöfn 1946.

D.H. Duco, *De Nederlandse Kleipijp, Handboek voor dateren en Determineren*, Leiden 1987.

David R. M. Gaimster, *German Stoneware 1200 - 1900: Archaeology and Cultural History*. British Museum Press, London 1997.

“Guðs dýrð í sálanna velferð”, *Prestastefnudómar Brynjólfs biskups Sveinssonar 1639 – 1674*, Már Jónsson tók saman, Reykjavík 2005.

Guðmundur Erlingsson, *Við strandir norður staðnæmdist sú strákahjóð*, óprentuð lokaritgerð við Háskóla Íslands, Reykjavík 1995.

Helgi Guðmundsson, “Um þrjú basknesk – íslensk orðasöfn frá 17. öld”, *Íslenskt mál og almenn málfræði*, I.árg., Reykjavík 1979.

Helgi Þorláksson, *Saga Íslands*, VI.bindi, Reykjavík 2003.

Helgi Þorláksson, “Frá kirkjuvaldi til konungsvalds”, *Saga Íslands*, V.bindi, Reykjavík 2003.

Ólafur Davíðsson, “Víg Spánverja á Vestfjörðum”, *Tímarit bókmenntafélagsins*, 16, 1895.

Ólafur Davíðsson, “Spönsku vísur”, *Tímarit bókmenntafélagsins*, 16, 1895.

Spánverjavígin 1615, Jónas Kristjánsson gaf út, Kaupmannahöfn 1950.

James A. Tuck et al., *Archaeology at Red Bay Labrador 1978 – 1992*, Memorial University 2005.

James a Tuck, Grenier, *Red Bay Labrador, World Whaling Capital A.D. 1550 – 1600*, St.Johns 1989.

Jón lærði Guðmundsson, “Fjölmóður. Ævidrápa”, *Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmennta*, V, Reykjavík 1916.

Jón Ólafsson Indíafari, *Reisubók*, II.bindi, Reykjavík 1946.

M. Kurlansky, *The Basque History of the World*, London 2000.

Jóhannes Jónsson, “Spænskir hvalveiðimenn og dysjarnar í Spönskuvík”, *Strandapósturinn*, 23. árg. 1989.

Ragnar Edvardsson, *Fornleifasrkáning í Kaldrananeshreppi*, Fornleifastofnun Íslands 1999.

Ragnar Edvardsson, *Fornleifaskráning í Kaldrananeshreppi II*, Fornleifastofnun Íslands 2000.

Ragnar Edvardsson, *Fornleifaskráning í Kaldrananeshreppi, Lokaskýrsla*, Fornleifastofnun Íslands, Reykjavík 2002.

Trausti Einarsson, *Hvalveiðar við Ísland 1600 – 1939*, Reykjavík 1987.